

LUND UNIVERSITY

Scandinavia Magna

En alternativ nordisk statsbildning 1743

Bodensten, Erik

Published in:
Nordens historiker

2018

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bodensten, E. (2018). Scandinavia Magna: En alternativ nordisk statsbildning 1743. I *Nordens historiker: En vänbok till Harald Gustafsson* (s. 61-75). (Studia historica Lundensia; Vol. 28). Historiska institutionen, Lunds Universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Scandinavia Magna

En alternativ nordisk statsbildning 1743

Erik Bodensten

Inledning

Hösten 1743 cirkulerade i Sverige en anonym tryckt pamflett med titeln *En redlig swänsk patriots politiska tros bekiännelse*.¹ Texten var en rasande uppgörelse med det korrupta partiväsendet, adelsväldet, hattregimens havererade krigspolitik och sommarens fredsverk och val av tronföljare. Som en följd var Sverige nu underkastat en rysk övermakt fastslog författaren. Detta var en vid tiden vanlig uppfattning, och det är inte svårt att förstå varför. I juni hade ständerna valt en av Ryssland anmodad tronföljare, Adolf Fredrik (1710–1771), i ett försök att återfå det av Ryssland erövrade Finland. Militärt besegrat och utan allierade tvingades Sverige därefter be om ryskt beskydd gentemot ett fruktat danskt anfall. En rysk armékår inkvarterades i landskapen närmast huvudstaden.

Det i efterhand mest anmärkningsvärda med pamfletten var emellertid hur författaren ansåg att den ryska övermakten hade varit möjlig att bryta, nämligen genom en förening mellan Danmark-Norge och Sverige. Den anonyme författaren sade sig övertygad om att en sådan förening skulle ha hindrat och förekommit ett för svenskarna ”förestående ryskt ok” och upphjälpt dessa staters ”under ballance” i Norden. Nu försvagades istället ”bådes lilla styrcka” som förenade tvärtom skulle ha varit stor. En ”oskiljachtig och ewigwarande förbindelse” mellan dessa kristna riken skulle ha gjort dem till ett blomstrande ”Scandinavia Magna”, inte olikt det nuvarande ”Britania Magna”.²

Pamfletten härrör från en episod i nordisk historia – den svenska tronföljdskrisen

---

¹ *En redlig swänsk patriots politiska tros bekiännelse*, U.o.u.å. [1743], opag.

² Ibid. Storbritannien fördes fram som en attraktiv modell också i ett riksdagsmemorial, *Bondeståndets riksdagsprotokoll. På riksgäldskontorets uppdrag, utgiuua av Sten Landahl*, 5, 1742–1743, Stockholm 1954, s. 559.

1741–1743 – då det var mycket nära att ständerna till svensk tronföljare valde den danske kronprinsen Fredrik (1723–1766), som tre år senare blev dansk regent. Detta skulle ha inneburit uppkomsten av en ny dynastiskt sammansatt tidigmodern konglomeratstat i norra Europa. Nu blev det inte så och tronföljdskrisen har kommit att framstå som en perifer episod i nordisk historia. Som Harald Gustafsson har framhållit bör vi emellertid ta de icke-realiserade alternativen till stater på allvar då de påminner oss om att statsbildningsprocessen hela tiden kunde ha gått annorlunda. Det finns annars en uppenbar risk att vi, med Haralds ord, kommer att överbetona det som i efterhand visade sig peka framåt, nämligen ett Norden bestående av små nationella enhetsstater. Vi behöver kort sagt påminna oss om att de territoriella ”byggklossar” som konstituerade de tidigmoderna europeiska konglomeratstaterna kunde ”tas isär och sättas ihop på olika sätt” också i Norden, också så sent som vid 1700-talets mitt. Detta kapitel är tänkt som ett korrektiv till en sådan teleologisk historiesyn och ett försök att i Haralds anda skriva historia ”framlänges”. Under tronföljdskrisen, särskilt under vårvintern 1743, framstod den tilltänkta statsbildningen *Scandinavia Magna* eller *Det förenade Skandinavien* som den kanske hade kommit att kallas som ett fullt möjligt – och för vissa mycket lockande – alternativ.³

Jag ska i det följande undersöka de viktigaste argumenten för och emot en sådan förening. Denna argumentationsanalys kastar ljus över statsbildningsprocessen, gemensamma nordiska säkerhetserfarenheter, liksom frågan om konglomeratstatens ställning som statsbildningsmodell vid Norden i mitten av 1700-talet. Analysen bygger på dels det dryga tjugotal tryckta och handskrivna pamfletter som cirkulerade i Sverige åren 1742–1743 och som behandlade tronföljdsfrågan, dels ett femton-tal riksdagsmemorial i samma fråga, som inlämnades till och upplästes i bondeståndet under första halvåret 1743.⁴

Skeendet

Tronföljdskrisen inleddes av den svenska drottningen Ulrika Eleonoras (1688–1741) död i november 1741.⁵ Eftersom hon och den åldrande kungen Fredrik (1676–1751)

³ Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, Stockholm 2000, s. 13, 21, 27f, 338.

⁴ För pamfletterna se Ingemar Carlsson, *Frihetstidens handskrivna politiska litteratur. En bibliografi*, Göteborg 1967, s. 73–78. Memorialen är tryckta i *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, s. 550–667.

⁵ Nedanstående referat grundar sig på Olof Nilsson, *Danmarks uppträdande i den Svenska Tronföljdsfrågan, åren 1739–1743. Efter handlingar i K. Danska Geheimearkivet*. Del 1–4, Malmö 1874–1901; Carl Gustav Malmström, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statsvälföringen 1772*. Tredje delen, 2:a uppl., Stockholm 1897, kap. 16, särskilt s. 121–153, 171–185; Olof Jägerskiöld, *Den svenska utrikespolitikens historia, del II:2. 1721–1792*, Stockholm 1957, s. 155–160.

inte hade några legitima barn stod riket utan tronföljare. Mitt under brinnande krig hade Sverige kastats ut i en tronföljdskris. Det fanns nu all anledning att, som en pamflettist uttryckte det, frukta att Ryssland ”uti ett interregno skulle göra hos os hwad det giordt i Pohlen, och twinga oss at wälja een konung efter sitt behag”.⁶ Detta var en farhåga som skulle visa sig välgrundad. Mot löftet att återlämna åtminstone en del av Finland uppmanade den ryska kejsarinnan Elisabet (1709–1762) de svenska ständerna, som hade samlats i Stockholm i augusti 1742, att välja sin unge skyddsling hertig Karl Peter Ulrik av Holstein-Gottorp (1728–1762) till svensk tronföljare. Samtidigt förde Frankrike, Storbritannien och Danmark fram sina egna tronföljdskandidater.

Rysslands kandidat vann snabbt ett stort stöd. Pådrivande var bondeståndet och i slutet av oktober valde ständerna enhälligt hertigen till svensk tronföljare. Inom kort nåddes dock Stockholm av ryktet att den ryska kejsarinnan hade andra planer för hertigen. Istället förordade hon nu hertigens släkting och förmyndare, den tyske småfursten tillika administratören av Holstein-Gottorp Adolf Fredrik, till svensk tronföljare. Dennes kandidatur väckte dock inte samma starka gensvar. Adolf Fredrik saknade hertigens givna arvsrätt till den svenska tronen och hans val förklarades endast kunna fria Sverige från de ryska kraven på krigsskadestånd; kraven på Finland var ovillkorliga. Av riksdagens tidigare enighet om vem som skulle väljas till tronföljare återstod därmed inte mycket.

Istället ryckte nu Danmark till sig initiativet. För Danmark representerade varje dynastiskt närmande mellan ärkefienden i syd Holstein-Gottorp och Sverige och Ryssland ett existentiellt hot. Så var inte fallet för Frankrike och Storbritannien, vars två kandidater vårvintern 1743 snart framstod som överspelade. Den danska beskickningen i Stockholm, under ledning av Gustav Grüner (1688–1763), hade sedan försummaren 1742 sökt utverka stöd för den danske kandidaten. Stärkt av den förändrade situationen vid årsskiftet och med argumentet att en nordisk förening och en dansk intervention i det svensk-ryska kriget (1741–43) var det enda sättet för Sverige att kunna återfå Finland trappade man nu upp sina ansträngningar. För att visa på allvaret i de danska utfästelserna inleddes omfattande rustningar, samtidigt som Christian August von Berkentin (1694–1758) – inflytelserik medlem av det danska kungliga kabinettet – anlände till Stockholm och med ambassadörs titel övertog arbetet som beskickningschef.

Genom omfattande opinionsbildning, traktering och bestickning – både på riksdagen och runt om i riket – vann den danska kandidaten ett allt större stöd, också bland många politiskt inflytelserika ståndspersoner, och särskilt i Sveriges södra och

⁶ [Johan von Brehmer] *Een swänsk uthomlands wistande adelsmans bref till sina bägge syster söhner i Swärje*, U.o.u.å [1742], s. 8.

västra delar. Den danska beskickningen bedömde kring årsskiftet det som fullt möjligt att kunna uppnå en majoritet för sin kandidat i samtliga riksdagsstånd. Störst var emellertid stödet bland allmogen och i bondeståndet.⁷ Under hela vårintern 1743 mottog ståndet deputationer och skrivelser från runt om i riket som alla yrkade på fred och ett snabbt val av tronföljare, företrädesvis den danske kronprinsen. Bondeståndet, undantaget de finska ståndsbröderna, blev alltmer otåligt över att de andra stånden sökte förhålla ett nytt tronföljdsval. Sedan Ryssland i fredsförhandlingarna, vilka inletts i Åbo i början av februari, hade förnyat sina hårda fredskrav, och den stora sekreta deputationen tillstyrkt ständerna att fatta ett beslut, valde bondeståndet den 8 mars under tumultartade former kronprins Fredrik till svensk tronföljare. De andra stånden fortsatte dock att gå efter annan uppskjuta valet tills dess att ständerna den 18 mars delgavs nyheten att de ryska fredsförhandlarna förklarat sig villiga att återlämna större delen av Finland förutsatt att man valde Adolf Fredrik. Detta besked tycks ha tagit loven av den danska kandidaturen. De andra stånden beslöt att ytterligare skjuta på tronföljdsvalet och ge fredsförhandlarna mer tid och avfärdade bondeståndets protester och hot om att lämna riksdagen.

Medan de ryska förhandlarna i Åbo förhållade och ständerna diskuterade hur stor del av Finland man var beredd att uppge inkom under våren alltmer alarmerande uppgifter om att allmogen runt om i riket gjorde sig beredd att ta till vapen och tåga till riksdagen för att där få den danske kronprinsen vald. I maj bröt också ett uppror med just de intentionerna ut, samtidigt som allmogen i Roslagen och Södermanland inkom med skrivelser till bondeståndet om att de genast ville svära trohetsed till den danske kronprinsen. Under intryck av dessa händelser fattade de tre andra stånden den 9 juni 1743 ett beslut: om inte besked om preliminärfred nått dem den 20 juni skulle också de följande dag välja den danske kronprinsen till svensk tronföljare. Den 19 juni, samma dag som upprorshären nådde fram till Stockholm, mottog staden nyheten att preliminärfred hade slutits i Åbo, i vilken Ryssland lovade återlämna merparten av det ockuperade Finland. Den 22 juni slogs revolten ned med våld och dagen efter valde ständerna Adolf Fredrik till tronföljare. Bland bönderna vågade endast några skånska fullmäktige opponera sig.

---

7 Bjarne Beckman, "De danska muträkenskaperna för år 1743", *Historisk tidskrift* 1944, s. 244–273; Bjarne Beckman, *Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet*, Göteborg 1930, särskilt kap. 6–8; Karin Sennfelt, *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*, Hedemora 2001, särskilt s. 176–183.

Argumenten

För att förstå argumentationen för och emot en nordisk förening måste vi ta vår utgångspunkt i det geopolitiska skifte som hade ägt rum i Östersjöområdet till följd av det stora nordiska kriget (1700–1721). Den sekellånga kampen mellan Danmark och Sverige om hegemonin i regionen hade då avgjorts med att istället Ryssland framträtt som den dominerande makten. Detta skifte och frågan om yttre säkerhet i förhållande till Ryssland kom att stå i centrum för tronföljdsdebatten.

De författare som motsatte sig en nordisk förening tillstod vanligen implicit eller explicit att Ryssland hade upphävt maktbalansen och verkligen blivit övermäktigt såväl Danmark som Sverige. Författarna var dock tveksamma, eller rent avfärdande, till att de nordiska staterna ens med gemensamma krafter var förmögna att ändra på detta förhållande, eller återta Finland. De danska sändebuden tvingades vintern 1743 gå allt längre och bli allt mer konkreta i sina löften om militärt bistånd. I början av mars kallades von Berkentin till stora sekreta deputationen för att specificera sitt och Danmarks tidigare anbud om att hjälpa Sverige att återerövra Finland.⁸ Det specifika danska anbudet om trupper och fartyg tycks emellertid redan ha cirkulerat en tid. En anonym pamflett, daterad 23 januari, hänvisade till det men ansåg det helt otillräckligt. Danmark var dessutom nära nog statsbankrutt, menade författaren, som istället förordade fred och Rysslands kandidat. ”Hvarföre skulle vi risquera alt”, frågades retoriskt, ”när vi kunna få vårt igen med säkerhet?”⁹ I detta instämde en annan anonym pamflett några veckor senare. Danmark var inte endast fattigt, utan också i avsaknad av en galärflotta och kunde därför svårigen förhindra en upprepning av 1719 och 1720 års ryska härjningar på den svenska ostkusten, vilka nu var att vänta. Också på längre sikt var det högst tveksamt om Danmark kunde förbättra Sveriges säkerhet. Tvärtom var risken stor att Danmark skulle komma att dra in Sverige i konflikter, antingen i sin jakt på utländska subsidier, eller genom konflikten med Ryssland om hertigdömena Slesvig-Holstein, så att Sverige blev ett ”theatrum belli”.¹⁰

En annan unionskritisk och anonym pamflett – daterad den 1 maj 1743 och i efterhand attribuerad professorn i historia och moralfilosofi vid Åbo akademi Algot Scarin (1684–1771)¹¹ – såg dock värdet av att Danmark och Sverige stod enade gentemot Ryssland. Detta var så mycket nödvändigare eftersom de stormakter som annars gärna talade om jämvikten i Europa och som överallt försökte ”afwäga och

⁸ Malmström, s. 141f, 148f.

⁹ *Swar på en wäns bref*, D 351:9 KB, s. 419, 417, 413f.

¹⁰ *Min kiiänaste herr broder*, D 156:3 KB, fol. 317–320.

¹¹ Nils Eriksson, *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*, Göteborg 1973, s. 173.

justera den samma” tydligen var helt ointresserade av ”Norden och jämnwigens återställande bland de der belagne riken och cronor”. En sådan förening förutsatte emellertid inte någon ”systematisk union” utan här räckte det med en ”simpler alliance”.¹² Det var också en sådan mot Ryssland riktad allians som hattregimen hade sökt få till stånd alltsedan år 1739.

För övrigt, tillflökade flera unionskritiska pamfletter, var det inte enbart upp till de nordiska staterna om de ville förena sig. Flera europeiska stater skulle aldrig acceptera att ”de nordiska cronorna blifva förenade”, trodde en pamflettist.¹³ Storbritannien och Nederländerna hade under föregående sekel flera gånger visat, framhöll en annan, att de inte längre tillät att en enda stat kontrollerade de strategiskt viktiga inloppen till Östersjön.¹⁴

De som i motsats förespråkade en nordisk förening framhöll att en sådan var det enda sättet att uppnå yttre säkerhet på. Såväl det pågående som det föregående kriget hade tydliggjort, framhöll en författare, att både Storbritannien och Frankrike var oförmögna att lämna något avgörande stöd till Sverige. Även med den bästa av vilja låg dessa två riken för långt bort, och inte ens de omfattande franska subsidierna hade härvidlag gjort någon större skillnad. Istället var Danmark ”den endaste puissance i Europa, som med eftertryk kan assistera oss emoth Ryssland”.¹⁵ Endast en förening av de ”tree kronor, Swärje, Dannmark och Norwegen” – under en konung – kunde garantera dem alla ”independence” och ”säkerheet”. Nödvändigheten av att som nu behöva söka sin säkerhet i än det ena än det andra allianssystemet, och ”tiäna andre Mackter”, skulle då helt kunna upphöra. En nordisk förening hade förvisso också andra fördelar, inte minst genom att den skulle gynna ekonomin. Den största nyttan gällde likväl den yttre säkerheten. Man skulle nu kunna frigöra sig från den för en ”fry nation odrägliga servitude och föraktning” som den ryska övermakten innebar. Att i ett sådant läge låta Ryssland anvisa sig en tronföljare för att uppnå fred och få Finland tillbaka var förvisso en medicin som vore ”fahrligare och mehr dödande, än sielfwa siukdommen”.¹⁶

Den verkligt avgörande skiljelinjen mellan de som förespråkade respektive motsatte sig valet av den danska kronprinsen och en nordisk förening gällde emellertid inte frågan om yttre utan *inre* säkerhet – huruvida den svenska friheten kunde anses säker under en dansk regent. Motståndarna hänvisade här genomgående till Kal-

¹² *En academisk prætection angående Calmare union huru wida then må synas Sverige anständig och nyttig at åter ingå med Danmark*, D 920 KB, s. 14f.

¹³ *Om thronföljare valet 1743*, D 351:9 KB, s. 354.

¹⁴ *En academisk*, D 920 KB, s. 26–29.

¹⁵ [Brehmer], s. 4f.

¹⁶ *Ibid.*, s. 12–14. Ovanstående argument förekommer även i memorialen i *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, s. 552–554, 556f, 561, 587f, 663.

marunionen och förvånades, som en författare uttryckte det, över hur någon svensk med förnuftet i behåll och som var aldrig så lite bekant med historien kunde tro att friheten var möjlig att vidmakthålla under sådana omständigheter.¹⁷

Det dansk- och unionsfientliga historiebruket var vanligen ganska svepande; läsarna förväntades redan vara väl bekanta med vad Kalmarunionen hade inneburit för svensk del. Skulle en "confoederration" med Danmark likt den förra "Calmareunion" kunna bevara svensk "frihet och rolighet" för framtiden, frågade sig en författare och tillät sig att tvivla – en sådan skulle "om icke genast, doch likwel framdeles" kasta in riket i "samma äfwentyr, som förr" då riket blivit grundligt "ruinerat", fått sin "frihet och rätt" undertryckt och slutat under ett "främmande herrskap".¹⁸ Flera texter uppehöll sig vid hur förfäderna, som hade förlorat "frihet, lif och egendom" och utstått så mycket nöd och elände under den förra unionstiden, skulle ha förbannat de samtida för att ens överväga en ny förening.¹⁹ Andra påminde om "blodbadet, som Kong Christiern II i Stockholm anrättade och [...] tyranskeligen fullbordade".²⁰

Argumentationen kunde emellertid också vara specifik, som i fallet med tjänsteställningarna som det fanns anledning att frukta skulle tillfalla endast danska herrar – i strid med ståndsprivilegierna – så att den svenska adeln skulle fördäras och förtryckas och likt den polska tvingas "plöja och tjena".²¹ Stor betydelse tillskrevs också valet av huvudstad, som med självklarhet ansågs bli Köpenhamn. Oundvikligen skulle detta dra handel, manufaktur och skattemedel från Sverige och Stockholm. Köpenhamn skulle också bli ett kostsamt resmål för de svenskar som där måste uppvakta hovet i hopp om tjänster; liksom för bönderna som där måste "angifva sina besvär öfver danska fogdarnes öfverväld".²² Med tanke på det stora gensvar som den danska kandidaturen väckte bland allmogen och i bondeståndet är det inte förvånande att flertalet pamfletter sökte avskräcka just bönderna. En författare hänvisade exempelvis till de gamla rimkrönikorna som kunde berätta om hur de danska fogdarna hade tyranniserat och bestulit den svenska allmogen och "spändt

¹⁷ *Min kiänaste*, D 156:3 KB, fol. 312.

¹⁸ *En academisk*, D 920 KB, s. 5, 7, 35.

¹⁹ *Om thronföljare*, D 351:9 KB, s. 352; *Vad skäl och grund var en svenske patriot har, at icke samtycka, at den danska cronprintsen blir successor til Sverjes krona*, N 933 UUB, fol. 70; *Svecia antiqua et hodierna*, D 887 KB, opag.

²⁰ *En academisk*, D 920 KB, s. 8; "En gammal saga, som icke är ny; om hjorten, om hästen och om skytten", Bengt Holmén (utg.), *Samling af gamla djupsinniga sagor och forn-tidens hemligheter. Bd 1*, Upsala 1768, s. 43; [Dalín, Olof] *Ett bref till en fröken från en gammal wän angående hennes tre friare*, D 351:9 KB, s. 315; *Svecia antiqua*, D 887 KB, opag.

²¹ *Swar på*, D 351:9 KB, s. 416; *Min kiänaste*, D 156:3 KB, fol. 321f; *Om thronföljare*, D 351:9 KB, s. 352.

²² *Om thronföljare*, D 351:9 KB, s. 352f; *Swar på*, D 351:9 KB, s. 415f; [Dalín], D 351:9 KB, s. 315f; *Min kiänaste*, D 156:3 KB, fol. 321f.

deras hafwande hustrur för plogen”.²³ En annan påminde om de pålagor som den danska allmogen led under, medan en tredje varnade för de stora beviljningar som man planerade utkräva av de svenska bönderna.²⁴

Den vanliga stötestenen för tidens konglomeratstater – förekomsten av olika konfessioner – förelåg emellertid inte i det lutherska Norden, vilket ofta påtalades. Det tyngst vägande skälet mot en dansk regent var istället konstitutionellt. Den danske kungen var suverän och om det var något som man på den svenska riksdagen 1742–1743 kunde enas om – med eventuell reservation för bondeståndet – så var det just avskyn och rädslan för det kungliga enväldet. Sverige var förvisso i behov av militär hjälp från Danmark, men vad hindrade att denna hjälp sedan sökte införa suveräniteten, frågade en anonym pamflettist. ”En fri nation” likt den svenska, som valde en ”utländsk suverän konung”, hade i ett sådant läge ingen som helst garanti häremot.²⁵ Frukten för att den nya kungen, stödd på ”danska hjälptrupper”, skulle göra sig suverän också i Sverige kan sägas ha förenat det yttre och det inre säkerhetshotet och var som sådant synnerligen potent; genom föreningen skulle den ”svenska nationen” oundvikligen läggas under det danska ”oket” och svenskarna tvingas leva i ”träldom”, ”tyranni”, ”herravälde” etcetera.²⁶

Dessa argument tillbakavisades bestämt av föreningens förespråkare. Det samtida Danmark hade inget gemensamt med forna tiders tyranni, ansåg en författare; ”tidernas belägenhet är av nu helt annorlunda än förr”. Lärdomarna från ”then så högt omskriade Calmare union” kunde orimligen tillämpas på samtiden, vidhöll en annan. Inte minst erbjöd den efterföljande reformationen ett sätt att distansera samtiden från den förra unionstiden, präglad som den varit av ”påfwisk wilfarelse”.²⁷ Den återopade Kristian tyrann hade för övrigt uppträtt lika grymt i sina andra riken och kunde knappast utgöra grund för en samtida fruktan.²⁸ Vidare, vad gällde farhågan att Sverige genom föreningen skulle förlora sin ”fryheet, och med tyden lyka som Norwegen bly een province under Dannmark” borde föreningsakten tydligt slå fast att unionskungarna alltid skulle residera en viss tid av året i Stockholm. Knepigare var det med den svenska rädslan för suveräniteten. Denna var den ”endasta och wicktigasta consideration” som borde kunna avhålla svenskarna från en fören-

²³ *En academisk*, D 920 KB, s. 13, 10.

²⁴ *Swar på*, D 351:9 KB, s. 416; *Vad skäl*, N 933 UUB, fol. 69.

²⁵ *Min kiäraste*, D 156:3 KB, fol. 316f.

²⁶ *Swar på*, D 351:9 KB, s. 414f; *Om thronföljare*, D 351:9 KB, s. 353, 356f; *Min kiäraste*, D 156:3 KB, fol. 321f; *Svecia antiqua*, D 887 KB, opag. För synen på det yttre och inre säkerhetshotet liksom det republikanska tyranni-begreppet se Erik Bodensten, *Politikens drivfjädr. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken*, Lund 2016, s. 171–186.

²⁷ [Dalin], D 351:9 KB, s. 332; *En redlig*, opag.

²⁸ *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, s. 556.

ing.²⁹ Här förlitade sig dock författaren, liksom en handfull likasinnade, på realpolitiken. De andra europeiska staterna kunde förväntas garantera den fria svenska regeringsformen eftersom de hade ett intresse av att inte vilja se enväldet återinfört i Sverige.³⁰

Det verkliga hindret för en nordisk förening förklarades av de sympatiskt inställda författarna istället vara den ömsesidiga och djupt kända misstron rikena emellan. Författaren till den i Danmark tryckta och vitt spridda pamfletten *En swänsk uthomlands wistande adelsmans breek till sina bägge syster söhner i Swärje* – sannolikt landshövdingen och friherren Johan von Brehmer (1677–1754), men på uppdrag av Grüner – tillstod gärna att hans tankar vid första påseende kunde synas både främmande och orimliga.³¹ Själv ”revolterade” han i förstone vid tanken på en nordisk union

men sedan iag saken länge och noga öfwerlagt, fann iag at min widrigheet härrörde af den, som fast hwar och een swänsk med modernmiölken sugat uti sig emoth den danska nationen, och som allenast är een rest af dee tyder, då Swärje och Danmark wore allena dee två ryken i Norden, som täflade med hwarannan om öfwer wickten; men nu är den tredie oss mäst skadeliga makten i Norden uppstigen, hwilken aldrig på annat sätt, än genom fullkomlig förbindelse af desse bägge ryken kan balancerat warda.³²

Det vore därför helt oförnuftigt, fortsatte han, att ”längre behålla ett gammalt haat, sedan orsaken därtill aldeles cesserar, och om det bybehålles, vår undergång därigenom omsider följa måste”. Det bästa sättet att motsätta sig Rysslands ”makt och våldsamma uppsåth” var istället att ”aflägga och å sido sätta all prejugé” gentemot Danmark.³³

Här framskymtar ett intressant embryo till en skandinavistisk historiesyn med en tragisk sensmoral. ”Jag tror”, fastslog en annan författare, ”at thessa rickens skiljachtighet och inbördes misshällighet uti alla tider warit theras olycka, armod och underwigt uti all theras handtering”. Det var genom Danmarks och Sveriges inbördes stridigheter, snarare än genom egen förmåga, som deras fiender hade blivit dem övermäktiga.³⁴ Samma synsätt återfinns i flera samtida bondememorial. Riksdagsmannen Hans Jacobsson från Bohuslän fastslog exempelvis att det var en oförneklig

29 [Brehmer], s. 14f.

30 Ibid., s. 15f; [Dalin], D 351:9 KB, s. 333; *En redlig*, opag.; *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, s. 558.

31 Nilsson, del 1, s. 31; Nilsson, del 2, s. 17f; Beckman, s. 91f.

32 [Brehmer], s. 16f.

33 Ibid.

34 *En redlig*, opag.

sanning att de tre nordiska rikenas ”mishällighet” varit deras största olycka, likväl som grunden för deras grannars framgång.³⁵ Enligt Johan Eriksson, bonderiksdagsman från Jönköpings län, hade Sveriges och Danmarks fientligt sinnade grannar systematiskt sökt skapa missämja dem emellan, med målet att först bryta upp den förra unionen och sedan vidmakthålla den nordiska splittringen.³⁶

Det stora flertalet författare uppvisade dock en grundmurad misstro gentemot Danmark, som för övrigt antogs vara ömsesidig. En pamflettist vände sig explicit gentemot den påstått vanliga uppfattningen att tiderna hade förändrats; att ”den förra statsantipathien är desse twenne riken emillan intet mera at befruckta, sedan den å ömse sidor liksom naturligen kommit at wända sig mot öster”.³⁷ Det var förvisso sant att Ryssland hade blivit alltför starkt och att de båda staterna hade gemensamma säkerhetsintressen. De danska försöken att få sin kung vald till svensk tronföljare syftade emellertid endast till att etablera en dansk ”superiorite i Sverige” och ”giöra riket til en province”, eller åtminstone återvinna de provinser ”som Sveriges crona, snart för 100 år sedan” erövrade. Gång efter annan hade Danmark visat sig falskt och förbrutit sig mot avtal, lagar och privilegier, exempelvis då man efter unionsupplösningen behöll det svenska Gotland. Dessa edsbrott vidrörde också själva kärnfrågan – vid upprepade tillfällen hade tidigare den utlovade danska militära hjälpen uteblivit varför Sverige ensamt tvingats möta gemensamma fiender.³⁸ En anonym författare sade sig vara övertygad om att Danmark omedelbart efter tronföljdsvalet avsåg sluta fred med Ryssland och byta Finland mot Slesvig-Holstein, en misstanke som framfördes också av flera andra. Förlusten av Finland måste i sin tur leda till Stockholms undergång, vilket i själva verket påstods vara en del av det vidare syftet med att försvaga Sverige, så att man aldrig skulle förmå ”afkasta sig danska oket”.³⁹ Den dansk- och unionsfientliga historieskrivning som under flera århundraden hade underblåst misstron visade nu sin kraft och betydelse.⁴⁰

Intressant att notera är vidare vilken underordnad betydelse som etnoterritoriella identitetsföreställningar gavs i argumentationen. Såväl förespråkarna som motståndarna till en nordisk förening bedömde uppenbarligen att argument grundade i kopplingen folk–stat eller nation–rike inte hade någon större tyngd. Men det fanns likväl undantag. En författare menade att ”sielfwa naturen” syntes förespråka en nordisk förening, och påtalade närmast i förbigående att man var ”så till säyandes af een härkomst”, och förutom det geografiska läget också delade språk och religi-

35 *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, s. 565.

36 *Ibid.*, s. 556.

37 *En akademisk*, D 920 KB, s. 12.

38 *Ibid.*, s. 8f, 12, 15; *Min kiäraste*, D 156:3 KB, fol. 321f; [Dalin], D 351:9 KB, s. 315.

39 *Vad skäl*, N 933 UUB, fol. 69; *Om thronföljare*, D 351:9 KB, s. 355f.

40 Eriksson, s. 169ff.

on.⁴¹ En annan betecknade den gamla fientligheten emellan ”nationerne” i de ”nordiska ricken” som ett missförstånd och var hoppfull om en endräktig förening. Rikena sades inte endast dela religion och gemensamma intressen utan hade också ”så godt som et och samma tungemål, hwilcket är et owedersäjeligt bewis, at de af warannan härkomma och således i sig sielf så godt som en och samma nation äro”.⁴² En tredje tyckte sig ana Guds avsikt bakom dessa rikens ”naturliga belägenhet”, liksom ”nationernes likhet” gällande ursprung, språk och religion.⁴³ Här ser vi således tidiga prov på vad Ruth Hemstad har betecknat som en protoskandinavism – en rudimentär uppfattning om att de nordiska folkens gemensamma ursprung, språk, kultur och geografiska närhet borde förena dem också politiskt.⁴⁴ Det är likväl talande att sistnämnde pamflettist i sin argumentation lade större vikt vid en *dynastisk* skandinavism, en önskan om att de nordiska rikena skulle förenas under en och samma regent.⁴⁵ Den danske kronprinsen sades vara mer lämplig än de tyska kandidater som samtidigt diskuterades eftersom de senare var ”fremlingar i vårt ryke”, något som kronprinsen uppenbarligen inte var. ”Vårt nordiska clima, lag och sedwana äre dem så obekandte som sielfwa språket” vidhöll författaren; som likväl måste tillstå att tyskarna måhända kunde vänja sig vid klimatet, lagen och sedvanan, liksom lära sig språket.⁴⁶ Parentetiskt kan det här också vara värt att notera att Norge så gott som genomgående betecknades som ett rike – den debatterade föreningen gällde tre nordiska riken.

Argumentet om furstens identifikation med sitt rike användes emellertid också av dem som motsatte sig en förening och utpekar här en intressant svaghet för konglomeratstaten som statsbildningsmodell. Fursten borde ”wara upfostrad under god omtanka om det folk, öfwer hwilket han framdeles regera skall, och ej hafwa fattat om dem något förakteligt omdöme”. Han borde också ”i landet boende blifwa, ibland oss lefwa, och våra seder sig ikläda”, liksom endast regera över Sverige och ”ej äga någon besittning, som honom så högt om hjertat ligger, at rikets afsickter med des egna blandas, eller dem eftersättas”.⁴⁷ Dessa kriterier var en direkt utmaning mot den danske kandidaten, som till följd av sin förmodat naturliga

41 [Brehmer], s. 13.

42 *Bondeståndets riksdagsprotokoll*, s. 555, 558.

43 *Ibid.*, s. 587.

44 Ruth Hemstad, *Fra Indian Summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsopplosningen*, Oslo 2008, s. 21, 46.

45 Ruth Hemstad, ”Fra ’Det förenade Scandinavien’ til ’Den Skandinaviska halfön’ . Skandinavistisk propaganda för skandinavismen, 1808–1814”, *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet*, red. Magdalena Hillström & Hanne Sanders, Stockholm 2014, s. 48.

46 [Brehmer], s. 10f.

47 *En uprictig swensk mans uprictiga tankar, om de egenskaper, hwilka then herre ega bör, som wärdig skattas kan, at swenska konunga kronan bära*, D 901 KB, opag.

preferens för det danska statsintresset kunde väntas åsidosätta eller vara rent fientlig till det svenska. Ingen författare ansåg dock att den tilltänkte fursten behövde vara född svensk – någon sådan kandidat förelåg ju inte heller. Däremot påtalade flera betydelsen av furstens uppfostran, först och främst den fara det innebar för en fri nation att välja en furste som i unga år fått smak för suveräniteten. Det ansågs alltså intressant nog enklare att som vuxen bli en god svensk än utveckla en sann kärlek till en fri författning.⁴⁸ En unionssympatisk pamflett fann sig också nödgad att söka lugna sina läsare med att den danske kungen säkert skulle gå med på att låta kronprinsen residera i Stockholm, ”då denna unga herren och de barn han där aflar, lättelig kunde få mehra behag at altyd bly i Swärje”.⁴⁹ Faktum kvarstod likväl – fursten kunde svårligen väntas företräda sina olika rikens intressen och fördela de gemensamma bördorna på ett rättvist sätt så länge han identifierade sig mer med ett av dem. Det bör dock nämnas att denna problematik endast vidrörde förhållandet Sverige–Danmark; sällan Danmark–Norge och aldrig Sverige–Finland.

Beträffande argumentationens implicita utmaningar av konglomeratstatsmodellen kan också nämnas den stora betydelse som huvudstaden tillmättes. I takt med att denna blev ett allt viktigare ekonomiskt, administrativt, politiskt och symboliskt maktcentrum minskade på motsvarande sätt andra centra i betydelse, något som ytterst undergrävde konglomeratstatens legitimitet som statsbildningsmodell. Ju mer tydlig konglomeratstatens uppdelning i centrum och periferi blev, desto större blev samtidigt spänningen dem emellan. Detta var något som författarna var medvetna om när de uttryckte oro för att Stockholm skulle utarmas när huvudstaden ofrånkomligen reducerades till provinshuvudstad.

Skandinavism i vardande?

Debatten under tronföljds krisen visar på en djupt känd insikt om att det stora nordiska kriget hade medfört en helt ny geopolitisk situation i Norden, vilken ställde krav på nya säkerhetslösningar för de två nordiska staterna. Konflikten mellan dem som förespråkade respektive motsatte sig en nordisk förening handlade ytterst om hur man skulle möta det ryska säkerhetshotet: borde man fortsätta och fördjupa det samarbete som inletts i och med den svenska-danska försvarstraktaten från 1734, eller borde man gå längre och söka skydd inom ramen för en ny och större nordisk konglomeratstat. Den tydligaste stöttestenen var vilken tilltro man gav gamla erfarenheter, först och främst lärdomarna av Kalmarunionen och hur danska regenter då hade hotat Sveriges inre säkerhet. Några förespråkare av en förening underkände

⁴⁸ *Svecia antiqua*, D 887 KB, opag.; *En akademisk*, D 920 KB, s. 21.

⁴⁹ [Brehmer], s. 14.

här på ett intressant sätt inte endast dessa erfarenheters samtida giltighet utan också huruvida misstron rikena emellan någonsin hade haft någon saklig grund.

Argumentationen visar vidare att konglomeratstaten på ett självklart sätt ännu bildade utgångspunkt för hur en stat uppfattades vara konstituerad. Först som sist sågs den som ett svar på behovet att möta yttre säkerhetshot. Likväl, även om det var den nordiska säkerhetsgemenskapen som stod i förgrunden, och även om ingen författare argumenterade för en nationell enhetsstat, så spelade etnoterritoriella argument en viss roll. Motståndarna till en nordisk förening framhöll att furstens etnoterritoriella identifikation kunde skapa spänningar rikena emellan. Föreningens tillskyndare tog istället hjälp av en omisskännligt skandinavistisk argumentation. På senare år har flera forskare velat problematisera den tidigare uppfattningen om skandinavismen som ett perifert och kortvarigt fenomen, inte minst genom att spåra den tillbaka till sekelskiftet år 1800.⁵⁰ Som synes finns det emellertid anledning att utsträcka denna idéströmning ytterligare bakåt i tiden.

Med anledning av detta kan det avslutningsvis också finnas anledning att påminna om hur stora likheter som tronföljdskrisen 1742–1743 har med kriserna åren 1808–1810, då Sverige på nytt tvingades uppge Finland och konfronterades med inte mindre än två tronföljdskriser. Samma dansk- och unionsvänliga argument som behandlats ovan återkom då: den enda möjligheten för Sverige att återvinna Finland och på längre sikt uppnå säkerhet gentemot Ryssland förklarades vara en nordisk förening, under en dansk prins.⁵¹ Denna gång spelade dock den skandinavistiska etnoterritoriella argumentationen en större roll, vilket inte förvånar med tanke på den större politiska tyngd som kopplingen folk–stat hade fått under 1700-talets senare del. Denna förändring bör dock inte skymma det faktum att den skandinavistiska argumentationen också under dessa senare år hade sin grund i ett för de nordiska rikena dramatiskt försämrat säkerhetsläge. Liksom den nya geopolitiska situationen efter stora nordiska kriget förefaller ha gjort det enklare att se vad som förenade människorna i Norden, snarare än vad som skiljde dem åt, underströk nu Napoleonkrigen åter detta.

⁵⁰ Henrik Edgren, ”’Norden hedder vort fosterland’. Nordiskt och skandinaviskt i svensk tidningsopinion under tidigt 1800-tal”, *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet*, red. Magdalena Hillström & Hanne Sanders, Stockholm 2014, s. 21f; Hemstad, *Fra Indian Summer*, s. 46–48; Hemstad, *Fra ’Det förenade Scandinavien’*, s. 54.

⁵¹ Edgren; Hemstad, *Fra ’Det förenade Scandinavien’*.

Otryckta källor

Kungliga biblioteket (KB)

Handskriftssamlingen; Historia:

D 156:3, A.C. Reuterholm–C. Livijn, *Collectanea* 1270–1804

D 351:9, *Historia svensk, allmän, Anonyma historiska skrifter 1718–1747 samlade och avskrivna av G.H. Strähle*

D 887, *Svecia antiqua et hodierna*

D 901, *Nyare handskrifter, Särskilda kungars historia, Fredrik I, Strödda historiska handlingar, uppsatser och pasquiller från Fredrik I:s tid, avskrivna av G.H. Strähle*

D 920, *En Academisk Prætection angående Calmare Union huru wida then må Synas Sverige anständig och nyttig at åter ingå med Danmark*

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

Nordiska samlingen:

N 933, *Handlingar till Sveriges politiska historia 1741–1742*

Tryckta källor

Bondeståndets riksdagsprotokoll. På riksgäldskontorets uppdrag, utgivna av Sten Landahl, 5, 1742–1743, Gernandts boktryckeri, Stockholm 1954

[Brehmer von, Johan] *Een swänsk uthomlands wistande adelsmans breef till sina bägge syster söhner i Swärje*, U.o.u.å [1742]

En redlig swänsk patriots politiska tros bekiännelse, U.o.u.å. [1743]

Holmén, Bengt (utg.), *Samling af gamla djupsinniga sagor och forn-tidens hemligheter*. Bd 1, Johan Edman, Uppsala 1768

Litteratur

Beckman, Bjarne, *Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet*, Elanders boktryckeri, Göteborg 1930, diss.

Beckman, Bjarne, "De danska muträkenskaperna för år 1743", *Historisk tidskrift* 1944

Bodensten, Erik, *Politikens drivfjäder. Frihetstidens partiberättelser och den moralpolitiska logiken* (Studia Historica Lundensia, 23), Historiska institutionen; Lunds universitet, Lund 2016, diss.

Carlsson, Ingemar, *Frihetstidens handskrivna politiska litteratur. En bibliografi* (Acta bibliothecae universitatis Gothoburgensis, 9), Göteborgs universitetsbibliotek, Göteborg 1967

Edgren, Henrik, "Norden hedder vort fosterland". Nordiskt och skandinaviskt i svensk tidningsopinion under tidigt 1800-tal", *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet* (Centrum för Öresundsstudier, 32), red. Magdalena Hillström & Hanne Sanders, Makadam, Stockholm 2014

Eriksson, Nils, *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*, Institutionen för idé- och lärdomshistoria; Göteborgs universitet, Göteborg 1973, diss.

Gustafsson, Harald, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541*, Atlantis, Stockholm 2000

- Hemstad, Ruth, ”Fra ’Det förenade Scandinavien’ til ’Den Skandinaviske halfön’. Skandinavistisk propaganda før skandinavismen, 1808–1814”, *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet* (Centrum för Öresundsstudier, 32), red. Magdalena Hillström & Hanne Sanders, Makadam, Stockholm 2014
- Hemstad, Ruth, *Fra Indian Summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen*, Oslo 2008, diss.
- Jägerskiöld, Olof, *Den svenska utrikespolitikens historia, del II:2. 1721–1792*, Norstedts, Stockholm 1957
- Malmström, Carl Gustav, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statsvälföringen 1772. Tredje delen, 2:a uppl.*, Norstedts, Stockholm 1897
- Nilsson, Olof, *Danmarks uppträdande i den Svenska Tronföljdsfrågan, åren 1739–1743. Efter handlingar i K. Danska Geheimearkivet. Del 1–4*, Förlags-Aktie-Bolaget, Malmö 1874–1901
- Sennefelt, Karin, *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*, Gidlunds, Hedemora 2001, diss.